

La recerca científica en ciències socials

Les bases epistemològiques

Jordi Busquet Duran
Alfons Medina Cambrón
Josep Sort i Jané

P03/16007/02335

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. El coneixement científic i el repte de l'objectivitat	7
1.1. Conèixer científicament	7
1.2. El repte de l'objectivitat	8
1.3. L'escepticisme i el relativisme postmodern	10
1.4. Altres paradigmes: perspectives comunicatives i dialògiques per a arribar a l'objectivitat	12
2. La discussió del mètode científic	15
2.1. El paradigma positivista	15
2.2. El paradigma hermeneuticocomprensiu	17
3. Coneixement vulgar i coneixement expert. El rigor terminològic	20
3.1. La lluita contra els prejudicis	21
3.2. Coneixement expert i coneixement profà	23
4. La perspectiva del coneixement. El repte de la interdisciplinarietat	25
4.1. La interdisciplinarietat com a garantia de rigor del coneixement científic	25
4.2. La parcialitat del coneixement científic	26
5. Ciència, ideologia i poder. El caràcter pragmàtic del coneixement	28
5.1. La ciència compromesa	28
5.2. La curiositat ociosa	30
Glossari	31
Bibliografia	31

Introducció

Per què és necessari explicar el coneixement científic des d'un vessant més teòric en relació amb la investigació en comunicació? Els temes que s'han elaborat, l'enfocament i els mètodes utilitzats també són fruit d'aquests plantejaments epistemològic més generals que han dominat les disciplines sobre la comunicació.

Qualsevol temptativa relacionada amb la recerca o amb els mètodes d'investigació demana, d'antuvi, tenir molt clar què és allò que anomenem *ciència* o *coneixement científic*. Tota persona docent o investigadora que vulgui aprofundir en el coneixement i la comprensió del món de la comunicació haurà de tenir clar quins són els àmbits d'estudi vigents, de quines perspectives teòriques i metodològiques es disposa. També haurà de ser conscient de les conseqüències de la utilització de diferents paradigmes teòrics i les possibles aplicacions que s'implementen a l'hora de fer una investigació.

Comencem la primera part d'aquest mòdul explicant què és el coneixement científic i quin sentit té dins de l'àmbit de les ciències socials. Pensem que sí que és possible generar un coneixement "vertader" sobre la realitat, malgrat que això no signifiqui l'establiment de veritats absolutes, definitives i inqüestionables.

Des d'una posició ontològica i epistemològica hem de partir de la base que la realitat existeix; llavors hi ha la possibilitat de definir de quina manera podem arribar a conèixer més bé la nostra societat mitjançant un mètode i un corpus teòric i, per tant, construir un corpus teòric científic. En aquest sentit, una de les discussions més importants en l'elaboració d'un coneixement científic és el fet de poder assolir l'anomenada *objectivitat* d'aquest coneixement.

Seguidament analitzem la discussió que s'ha produït en la història de la ciència entorn de l'elaboració d'un mètode científic i, sobretot, des de la divisió entre ciències naturals i ciències socials. A partir del naixement de les ciències socials com a disciplines científiques s'establirà una discussió sobre la utilització del mètode de les ciències naturals i físiques o si, en canvi, el mètode d'anàlisi de la realitat social no podria ser una aplicació mecànica del mètode fisicomatemàtic.

En aquest mòdul també analitzem alguns temes cabdals del coneixement en les disciplines socials. En primer lloc, fem una necessària crítica dels posicionaments relativistes i escèptics que neguen la possibilitat d'un coneixement científic, que han tingut bastant ressò en diferents disciplines socials en els últims anys. També ens interessa la utilització d'un cert rigor terminològic per part de l'investigador i, per tant, la distinció entre un coneixement vulgar i un coneixement expert. Finalment, també hi ha el repte de la interdisciplinarietat o el caràcter pragmàtic i en certa manera utilitarista o no de les investigacions socials i, per tant, de les investigacions en comunicació.

Objectius

Els continguts d'aquest mòdul us permetran assolir els objectius següents:

1. Ser capaços d'analitzar les diferències i els límits entre el coneixement científic i el no científic.
2. Saber reflexionar sobre el concepte d'objectivitat en les ciències socials.
3. Conèixer les diferents perspectives teòriques i metodològiques que s'han elaborat entorn del coneixement científic.

1. El coneixement científic i el repte de l'objectivitat

Des d'una perspectiva positivista es considera que la ciència ens ofereix actualment l'únic coneixement autèntic i que el científic està en possessió de la veritat (com si en tingués el monopoli). Aquesta confiança cega en el coneixement científic ens aboca a una concepció cientista. El cientisme considera que la ciència és l'únic saber autèntic, capaç de resoldre totes les qüestions teòriques i pràctiques relatives a la vida humana actual.

1.1. Conèixer científicament

El coneixement científic és només una de les diferents formes d'explicació de la realitat (no pas l'única, ni sempre la més satisfactòria). Històricament hi ha hagut diferents maneres d'explicar-la. La religió o els mites han aconseguit durant un llarg període de temps un paper important en l'explicació dels fenòmens. Des de la modernitat i amb el procés de racionalització, la ciència, basada en la raó teòrica i mitjançant l'observació empírica, substituirà progressivament les explicacions mítiques, religioses o animistes.

Les ciències socials estan destinades a tenir un paper important en les societats avançades, ja que intenten donar respostes als problemes de la societat. En aquest sentit, per exemple, la sociologia és una disciplina acadèmica que va emergir al segle XIX com una reflexió i una reacció enfront de certs canvis socials i culturals de gran abast, que implica la modernització que va iniciar-se molts segles abans.

Hi ha qui pensa que les explicacions científiques han substituït les explicacions que abans s'havien bastit en termes de tipus religiosos o mític. Tractarem d'explicitar que no totes les explicacions sobre la realitat tenen el mateix valor o fonamentació epistemològica.

El coneixement i els arguments de caire científic han de complir unes condicions determinades que els fan separar-se d'altres discursos més literaris, mítics o d'un altre tipus.

Activitat

Per a analitzar aquest tema podríem prendre un dels referents més centrals en la propaganda política: la propaganda nazi. Per a investigar qualsevol aspecte dins d'aquest tema tan ampli, segur que podríem tenir en compte moltes fonts i també és cert que podríem elaborar diferents tipus d'explicacions. Reflexioneu entorn de les diferents explicacions o descripcions científiques o d'un altre tipus que es podrien donar sobre algun aspecte de la propaganda política durant el nazisme.

Explicar què és la ciència o el coneixement científic no és senzill; sobretot, perquè no es defineix d'una manera uniforme i monolítica i cada corrent o escola emfasitza algunes característiques més que d'altres. Malgrat això, hi ha una sèrie de trets comuns i un estil de treball determinat que caracteritza el treball científic.

Podem dir que la **ciència** és un conjunt d'argumentacions i teories que pretenen oferir explicacions sobre la realitat amb unes condicions concretes de rigor teòric i metodològic, i també de tractament de les dades.

Es tracta d'oferir descripcions, argumentacions o explicacions de manera més particular o general sobre el món físic o social.

El **coneixement científic** ens permet mostrar una manera objectiva de conèixer, descriure, analitzar o interpretar el món i la societat en què vivim.

Una de les discussions més típiques al llarg de la història del coneixement científic, i sobretot en l'àmbit de les ciències socials, és la possibilitat d'arribar a l'objectivitat, que és una de les característiques principals que diferencien el coneixement científic d'altres formes d'argumentació o coneixement. En el subapartat següent parlarem precisament d'això: de com arribar a poder ser objectius en els nostres treballs.

1.2. El repte de l'objectivitat

La ciència exigeix una actitud de distanciament i s'interessa per aquells aspectes de la realitat que siguin objectivables i més o menys mesurables.

El tema de l'**objectivitat** –que tant preocupa en el camp del periodisme– és un dels que més discussions i controvèrsies ha provocat al llarg de la història del coneixement científic, sobretot en les ciències socials, que més endavant veurem quan analitzem els grans paradigmes del coneixement científic. De fet, el naixement de les ciències socials estarà ja marcat per la polèmica en relació amb la utilització del mètode i amb la qüestió de si per a les ciències socials és vàlid aplicar el mètode de les ciències naturals o bé es fa necessari una manera diferent d'explicar la realitat social.

Vegeu els grans paradigmes del coneixement científic en l'apartat 2 d'aquest mòdul.

Nosaltres ens decantem més per una manera d'arribar al coneixement científic que entengui la realitat social i comunicativa d'una manera particular i diferent en el marc de les ciències socials de la que fem servir per a tractar la realitat física.

La presència de l'investigador i de la mediació del llenguatge són avantatges, però ahora poden representar algun problema en qualsevol aproximació que vulguem iniciar.

El repte de l'objectivitat

Imaginem que formem part d'un grup que treballa el tema de les relacions entre la violència i la televisió. Un primer element que qualsevol investigador ha de tenir en compte és que ell mateix està immers en el problema que vol explicar. Es tracta d'una persona o grup de persones que també reben diàriament els missatges de la televisió, que tenen una sèrie d'idees preconcebudes i del qual tothom, hagi o no hagi treballat el tema, té una opinió. Com a productors, realitzadors, programadors o com a espectadors, totes les persones participem de la mateixa realitat.

“En iniciar la recerca, el primer problema va ser vèncer els múltiples prejudicis que hi ha sobre la televisió. Era necessari prendre distància sobre la televisió com a objecte d'estudi. No és gens senzill, doncs, parlar de la televisió. Aquesta dificultat s'agreuja encara més en parlar de violència i televisió ja que la violència és en el món actual una realitat problemàtica. Som conscients de la profunda inquietud i malestar social que suscita el tema de la violència. La relació que s'estableix entre violència i televisió no és casual: La televisió esdevé una mena de finestra que ens posa en contacte amb la violència del món. En tractar la temàtica de la violència i la televisió seria molt fàcil acabar parlant de violència televisiva o de televisió violenta. Tant és així, que, molt sovint, la pregunta que s'acaba fent és ¿si la presència d'imatges de violència a la televisió fa la societat més violenta? Es tracta d'una pregunta molt difícil de respondre i que introdueix una sèrie de sospites sobre la mateixa televisió. Els experts no s'acaben de posar d'acord, però, en si hi ha [o no] una relació directa entre la violència televisiva i la violència real.”

“Els discursos apocalíptics, tan presents en aquest final de segle, i tan carregats de mals auguris sobre el destí de la humanitat, fan de la televisió un dels seus blancs predilectes. Des del sentit comú –i sovint des del camp intel·lectual– es tendeix a convertir la televisió en un dels principals bocals expiatoris del nostre temps. El neguit i el malestar de molts ciutadans sobre la societat actual es projecten envers la televisió. La televisió té una transcendència social i cultural indiscutible. Nosaltres creiem, però, que es tendeix a sobredimensionar la seva importància tant per a bé –quan es considera la televisió com un instrument educatiu– com per a mal –que es pot arribar a considerar com l'origen de tots els nostres mals. Hi ha una tendència a cosificar la televisió i a convertir-la en una mena de realitat autònoma protagonista del nostre temps. Des de la nostra perspectiva creiem que cal canviar la tradicional mirada sobre els efectes socials de la televisió i mantenir una visió més centrada en els seus usos socials i en el protagonisme de l'espectador en la interpretació dels missatges. En aquest sentit, és molt important tenir en compte la disposició personal dels espectadors i el context social i familiar en què es veu la televisió.”

S. Aran; F. Barata; J. Busquet; P. Medina (2001). *La violència en la mirada*.

La mera presència de l'investigador pot alterar o condicionar els resultats de la investigació i, per tant, és difícil assolir un nivell d'objectivitat plena. Precisament per això el científic ha de fer un gran esforç per evitar projectar les seves inquietuds i prejudicis sobre la realitat que estudia. Una implicació personal, afectiva o ideològica pot incidir en la nostra visió de l'objecte d'estudi. De la mateixa manera, un excessiu allunyament de la realitat estudiada farà que algunes argumentacions no s'ajustin prou a la realitat estudiada i puguin caure en obvietats, incerteses o equivocacions greus.

Autors com C. Wright Mills (1987) admeten la impossibilitat radical de ser objectiu. No obstant això, el científic social no pot renunciar a la recerca de la veritat i tot bon treball ha de ser sempre una recerca sincera de la veritat:

“no pas d’una veritat absoluta, dogmàticament erigida i afirmada per sempre, però sí d’una veritat que és capaç de ser revisada i posada en quarantena.”

R. Quivy (1997)

En ciències socials, cal anar molt alerta amb dos esculls igualment perillosos:

1) El d’un cientisme ingenu que consisteix a imaginar que som capaços d’establir unes veritats definitives amb el mateix rigor que un físic o un biòleg. El principal pressupòsit d’aquesta actitud és la pretesa neutralitat ideològica del científic social i la possibilitat d’aconseguir en l’àrea de les ciències humanes el mateix tipus d’objectivitat que en les ciències experimentals.

2) A l’altre extrem, el perill d’un escepticisme que acabaria negant qualsevol possibilitat de coneixement científic. Aquesta és la temptació postmoderna que porta a un relativisme absolut (R. Quivy, 1997).

Hem de negar a la ciència la seguretat del saber definitiu. Com afirma Edgar Morin:

“L’aportació més gran del coneixement del segle XX ha estat el coneixement dels límits del coneixement.”

Morin (2001)

Un element molt important que cal tenir present és que el científic social ha de saber trobar l’equilibri entre l’excés d’informacions o coneixements i la manca d’aquests. Els nostres coneixements es construeixen sobre la base d’uns marcs teòrics i metodològics precisos que es van elaborant pacientment i que constitueixen un camp més o menys estructurat. Són, alhora, uns coneixements basats en una observació dels fets concrets.

La ciència no pot progressar si no es qüestiona contínuament les bases i els principis de les seves construccions, però aquest qüestionament no pot arribar a uns límits que posin en dubte la mateixa possibilitat de construir un discurs científic. I això és el que intenta fer l’anomenat *pensament postmodern*, que tot seguit analitzem.

1.3. L’escepticisme i el relativisme postmodern

Els corrents que qüestionen la possibilitat de crear un coneixement científic en nom de l’escepticisme tenen una contradicció formal: com és possible negar la possibilitat d’aconseguir un coneixement científic i alhora fer un “dis-

curs” en el qual s’intenta explicar això? Volen fer una ciència postmoderna, però alhora, si prenem els seus mateixos arguments, els seus discursos no tenen més autoritat que d’altres qualssevol que no siguin pròpiament del camp de la ciència.

L’evolució de la història del mètode científic aboca, a la segona meitat del segle XX, a les primeres propostes de tipus relativista. Des de la filosofia de la ciència, la metodologia, la filosofia i, en general, d’altres disciplines socials, es començarà a estendre una manera de pensar que farà trontollar tot el corpus teòric que s’havia elaborat durant anys. El “tot s’hi val” metodològic de Feyerabend constituirà un dels més coneguts atacs a l’edifici del coneixement científic. Segons aquest autor no és més vàlid científicament ni més objectiu un text històric o científic que una obra literària, un judici estètic o qualsevol altra opinió sobre un tema. La seva crítica a un mètode unitari i uniforme el porta a negar la possibilitat de poder elaborar qualsevol tipus de discurs o argumentació que pugui tenir una certa validesa científica.

Crítiques al mètode unitari

Un dels autors més importants d’aquesta línia és P.K. Feyerabend amb l’obra *Against method* (1993), publicada originalment el 1970. En aquesta obra, l’autor pretén mostrar que s’ha de rebutjar la idea d’un mètode que contingui uns principis fixos i inamovibles. De tota manera, el que proposa és totalment el contrari:

“Está claro, pues, que la idea de un método fijo, de una (teoría de la) racionalidad fija, surge de una visión del hombre y de su contorno social demasiado ingenua. A quienes consideren el rico material de que nos provee la historia y no intenten empobrecerlo para dar satisfacción a sus más bajos instintos y al deseo de seguridad intelectual que proporcionan, por ejemplo, la claridad y la precisión, a esas personas les parecerá que hay solamente un principio que puede ser defendido bajo cualquier circunstancia y en todas las etapas del desarrollo humano. Me refiero al principio todo vale.”

P.K. Feyerabend (1993). *Contra el método*.

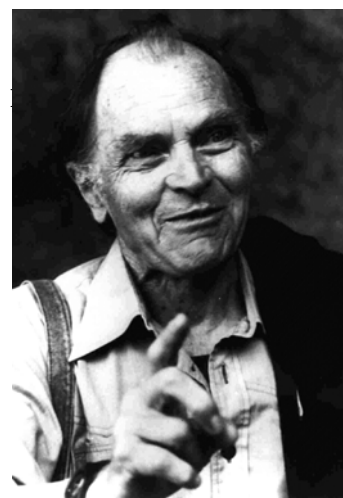
Feyerabend argumenta l’existència d’una metodologia pluralista, en la qual el pensament més subjectiu coincidirà amb el pensament objectiu. Feyerabend parla d’una metodologia “pluralista”, que per a ell no és la utilització de múltiples paradigmes o estratègies metodològiques científiques que la comunitat científica utilitza en l’aproximació a un objecte d’estudi, sinó la possibilitat que qualsevol argumentació, objectiva o subjectiva, sigui una argumentació científica o un judici estètic, puguin tenir la mateixa validesa.

Un dels conceptes més importants en la seva obra és la incommensurabilitat. Aquest concepte en Feyerabend es deriva de l’observació de les teories. Així, els significats i interpretacions dependran de cada context teòric. Els principis fonamentals de dues teories rivals poden arribar a ser tan diferents que no sigui possible comparar-les de cap manera.

Els postulats de Feyerabend posen les bases sobre les quals se sustentarà un relativisme epistemològic característic de l’anomenat **pensament postmodern**. La certesa del coneixement restarà en dubte de manera permanent, ja que res no es pot conèixer amb certesa. Els autors postmoderns posteriors portaran el relativisme epistemològic fins al seu extrem, afegint-hi també un cert relativisme ètic i cultural.

Lectura recomanada

P. Feyerabend (1994). *Contra el método*. Barcelona: Planeta-Agostini, 1970.

P.K. Feyerabend

Hi haurà tota una sèrie d'autors (Lyotard, Foucault, Derrida i altres) que tenen en comú la negació de la racionalitat construïda a partir dels principis de la modernitat, la negació d'un subjecte que raona i, finalment, la negació de la possibilitat d'un coneixement científic. Tot això implica la negació de la cerca de la veritat, de l'objectivitat i de qualsevol tipus d'explicació o descripció de la realitat que tingui un rigor superior a qualsevol opinió.

En aquest aspecte serà important fer una defensa de la racionalitat i de les noves formes que permeten mantenir l'esperança de transformació i la utopia, i desmarcar-nos de totes aquelles teories que van en contra de la possibilitat d'un coneixement científic de la realitat, tant si és del relativisme epistemològic i moral com del nihilisme intel·lectual (Castells, 1997/1998). En aquest sentit, és perfectament lícit aportar maneres d'arribar a la "veritat científica" que possibilitin proposar teories i paradigmes nous que ofereixin possibilitats d'entendre les dinàmiques i les transformacions socials. No hi ha epistemologies ni metodologies neutres.

1.4. Altres paradigmes: perspectives comunicatives i dialògiques per a arribar a l'objectivitat

Altres corrents treballen el tema de l'objectivitat no pas des d'un esforç individual per part de l'investigador, sinó a partir del que s'anomena l'**objectivitat intersubjectiva**. Hem de tenir en compte els arguments científics ja establerts i les opinions i argumentacions d'altres investigadors i participants en la investigació, i també les aportacions de les diferents disciplines a la problemàtica estudiada. És a partir d'un procés de triangulació constant la manera en què les argumentacions "solitàries" de la figura de l'investigador agafen un cert rigor i una certa consistència.

Aquests corrents que es basen en la intersubjectivitat es fonamenten en les aportacions d'autors com Habermas, entre d'altres. S'abandona la filosofia de la consciència i, en lloc del subjecte cartesià aïllat de coneixement –que s'orienta cap als objectes i es converteix ell mateix en objecte en el procés de reflexió, apareix la idea d'un coneixement mitjançat lingüísticament i referit a l'acció, a més de la unió entre praxis i comunicació quotidiana, en les quals es donen els processos de coneixement que en el seu origen són intersubjectius i cooperatius.

Jürgen Habermas

Jürgen Habermas s'endinsa en la discussió tradicional en les ciències socials entre objectivisme i subjectivisme que abocava a una divisió entre teories positivistes –que deixaven poc marge d'actuació si no s'utilitzaven els mètodes logicoformals–, i la reacció hermenèutica –que podia portar les ciències socials a poder entendre i donar explicacions dels processos socials, però que renunciava a mantenir o objectivar les teories construïdes.

En aquest sentit, Habermas intenta mantenir el caràcter científic de les ciències socials sense caure en el subjectivisme d'algunes aproximacions comprensivistes. De totes maneres, la seva anàlisi no serà un acostament estrictament metodològic, sinó que plantejarà

Vegeu les teories d'Habermas en el subapartat 3.3 del mòdul "La recerca comunicativa" d'aquesta assignatura.

Lectura recomanada

Per a un aprofundiment de les idees exposades per Habermas, podeu consultar les obres següents:

J. Habermas (1987). *Teoría de la acción comunicativa. Racionalidad de la acción y racionalización social* (vol. I). Madrid: Taurus.

J. Habermas (1990). *La lógica de las ciencias sociales*. Madrid: Tecnos, 1982.

una teoria general de la societat que no podrà fer-se en termes de teoria del coneixement, sinó d'una teoria general de l'acció: l'acció comunicativa.

En l'**acció comunicativa**, tal com la defineix Habermas, les relacions que s'estableixen són intersubjectives i estan orientades cap a l'enteni-ment i el consens entre els participants. Les interaccions es donen entre subjectes que són capaços de llenguatge i acció. És a dir, totes les perso-nes tenen les capacitats i les competències per a establir qualsevol tipus de comunicació i, per tant, poder actuar en conseqüència.

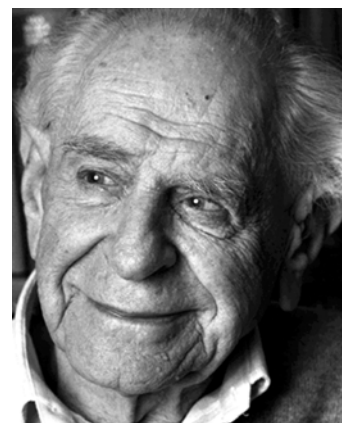
El concepte clau és la **interpretació**, que ha de ser entesa com una negociació de definicions susceptibles de consens (encara que també es pot produir el di-sens). Els móns analítics que aquest autor defineix (món objectiu, món social i món subjectiu) es construeixen a partir de la intersubjectivitat.

Per a Habermas –classificació que pren d'autors com Popper–, hi ha tres àmbits que tenen totes les persones i a partir dels quals podem establir una sèrie de teories, discursos o argumentacions:

- a) Hi ha el **món objectiu**, que seria aquell que fa referència al conjunt de la ciència, al conjunt de teories i argumentacions científiques i, per tant, a totes les argumentacions que podem fer servir per a intentar donar explicacions de la realitat.
- b) El **món social**, que seria aquell que fa referència a totes les normes socials, morals i ètiques.
- c) Finalment, el **món subjectiu**, que és aquell que fa referència als aspectes més individuals i subjectius de cada persona.

Com a resum d'aquest apartat sobre l'objectivitat ens agradaria remarcar al-guns dels punts comentats. En primer lloc, perquè una investigació sigui ob-jectiva, és evident que ha de buscar la veritat, però no ha de caure en un cientisme ingenu que pensi que aquesta veritat és immutable i atemporal. Tampoc no podem caure en un escepticisme radical que ens porti a dir que no és possible la recerca de la veritat i, per tant, que qualsevol discurs o manera de conèixer és igual de vàlida. En la recerca de l'objectivitat el científic o l'in-vestigador han de tenir present que no es poden deixar portar pels seus preju-dicis o tòpics com a persones que són i que viuen en una societat.

En aquesta línia, alguns posicionaments teòrics remarquen, sense abandonar aquestes idees, la possibilitat d'arribar a l'objectivitat a partir d'un procés in-tersubjectiu. Serà, doncs, a més de tot el que ja s'ha comentat, a partir de la interacció entre els mateixos investigadors, els mateixos subjectes participants i les dades que s'obtinguin (fonts documentals, opinions dels participants o fonts estadístiques).

Karl Popper

Tots els científics arribaran a un grau més alt d'objectivitat com més es produeixi un **procés constant de triangulació** entre les dades, les opinions, les reflexions i les teories de tots els membres implicats en la investigació.

Activitat

Debateu entorn dels dos perills que alerta Quivy (el cientisme ingenu i l'escepticisme radical). Per què creieu que no és possible tractar de la mateixa manera un fet social que el que fa un físic o un químic amb els seus objectes d'estudi? Per a mantenir l'objectivitat és necessària una neutralitat ideològica? I finalment, en relació amb l'escepticisme radical, quines creieu que són les conseqüències d'un relativisme que qüestionï la mateixa idea de fer ciència i de produir coneixement científic?

2. La discussió del mètode científic

Dins de l'àmbit de les ciències socials no s'ha arribat a un consens sobre allò que significa la fonamentació científica. Simplificant molt les postures, s'ha donat un model d'explicació científica que pretén seguir el cànon de les ciències naturals i físiques (positivisme), i un model que remarca les peculiaritats i característiques que tenen els fenòmens socials i com podem arribar a comprendre'ls (comprehensivisme).

2.1. El paradigma positivista

Quan al segle XIX, les ciències naturals i les ciències socials van establir les seves bases ja es van plantejar discussions entorn del mètode i el coneixement científic. El positivisme, que té August Comte com a màxim representant, és una d'aquestes tradicions i té com a principis bàsics el monisme metodològic: és a dir, la unitat del mètode davant la diversitat de disciplines científiques, i que el cànon metodològic que s'ha d'aplicar és el de les ciències naturals, la física i les matemàtiques.

Comte pretén explicar o analitzar amb exactitud les circumstàncies de formació dels fenòmens i establir connexions formals de successió i similitud amb la filosofia positiva. El positivisme clàssic ha tingut molta influència en totes les disciplines socials. Molts científics socials, fascinats per les ciències naturals, van fer seus uns mètodes de recerca més propis de les ciències naturals (més ben dit: van adoptar aquells mètodes que molts científics creien utilitzar).

Des d'un enfocament positivista s'arribaria a l'objectivitat a partir de l'aprehensió de les estructures de la realitat, des d'una posició en la qual l'investigador no es contaminaria amb els fenòmens del món social. Per tant, hauríem de distanciar-nos del món social si volguéssim captar la realitat objectiva dels fets. Però el positivisme comporta una sèrie de perills: fa caricatura dels mètodes exactes, oblida el caràcter subjectiu dels fets socials i la seva irreductibilitat al mètode científic. El positivista, en virtut del dogma de la immaculada percepció, considera els fets com a dades (Bourdieu, Chamboredon i Passeron, 1989).

Malgrat això, cal reconèixer la contribució que el positivisme ha fet en el desenvolupament de les ciències socials. Per exemple, les influències que els diferents principis del positivisme van tenir durant la segona meitat del XX sobre la teoria estructural-funcionalista en moltes disciplines socials i, per tant, dins de les ciències de la comunicació.

August Comte

August Comte

Considerat el fundador del positivisme (1798-1857). Neix a Montpeller (França) dins d'una família monàrquica i catòlica.

Una d'aquestes disciplines en la qual el positivisme es va inserir plenament va ser el conductisme, que –com veurem més endavant– va tenir una extraordinària influència en l'àmbit de la recerca comunicativa al principi del segle XX.

Vegem la crítica fonamental que plantejaren autors com Schütz a una proposta de tipus positivista:

“El conductismo, como todo otro esquema objetivo de referencia de las ciencias sociales, tiene como propósito principal explicar mediante métodos científicamente correctos, lo que en realidad sucede en el mundo social de nuestra vida cotidiana. Sin duda, ninguna teoría científica tiene como objetivo o significado diseñar y describir un mundo ficticio desvinculado de nuestra experiencia de sentido común y, por lo tanto, sin ningún interés práctico para nosotros. Los fundadores del conductismo no se proponían sino describir y explicar los actos humanos reales dentro de un mundo humano real. Pero la falacia de esta teoría consiste en sustituir la realidad social por un mundo ficticio, promulgando para las ciencias sociales principios metodológicos que, si bien han resultado exactos en otros campos, han demostrado ser un fracaso en el dominio de la intersubjetividad.”

Schütz (1974)

Des d'una perspectiva positivista, el treball científic es caracteritza per una determinada metodologia de treball basada en la utilització de les tècniques estadístiques en el tractament de la informació sobre la societat. L'estadístic domina unes tècniques metodològiques, però sovint prescindeix o ignora la interpretació científica. Prescindeix d'un marc teòric.

En la nostra societat, les xifres tenen un prestigi extraordinari. El científic fa servir la màgia del nombre: deixa que els fets parlin. Es pot arribar a confondre la veritat científica amb un determinat tipus de precisió donada pel recurs de la tècnica i el rigor matemàtics. En definitiva, es prefereix la precisió a la comprensió.

Des d'algunes visions positivistes i neopositivistes es pensa en un model explicatiu de les ciències naturals que també sigui vàlid per a les ciències socials. Oposats a aquesta visió, tenim aquells que pensen que els investigadors de les ciències socials han d'intentar comprendre les accions dels subjectes i que això només és possible a partir d'una interacció en la qual l'investigador entén el subjecte que té al davant.

El neopositivisme

S'ha assenyalat l'inici de les reflexions epistemològiques sobre la ciència al principi del segle XX, entorn del que es va anomenar *cercle de Viena*. Carnap, Neurath, Hempel o Reichenbach faran que el neopositivisme lògic domini durant dècades les reflexions epistemològiques i metodològiques entorn de la reflexió sobre el coneixement científic.

Els filòsofs de la ciència van tractar de reformular les lleis i les teories científiques segons el model de la lògica formal –amb el suport dels fonaments matemàtics que havien ofert claredat en la naturalesa dels sistemes axiomàtics– de manera que els temes relatius a l'aplicació i la confirmació de les teories es poguessin tractar des de la lògica aplicada.

Per als filòsofs del cercle de Viena, la verificabilitat, després criticada per Popper amb el seu concepte de “falsabilitat”, serà el criteri per a distingir les ciències empíriques d'altres tipus de coneixement. Un enunciat serà científic si és verificable, i per això, els seus conceptes han de tenir una significació empírica.

Els seguidors i les teories del cercle de Viena van evolucionar des del concepte ingenu de *verificació* que van proposar en un principi fins a la introducció de correccions que res-

tringien el problema de la verificació, com l'aplicació estadísticoprobabilística, que avui continua essent la sortida vàlida per a no descartar completament les explicacions de tipus causal-explicatives. Ja no es tractarà que les teories aportin prediccions, sinó que ofereixin un alt marge de probabilitat.

2.2. El paradigma hermeneuticocomprensiu

Des d'un altre punt de vista, que podem anomenar *paradigma hermeneuticocomprensiu*, es proposa una concepció renovada del mètode científic que ens permeti comprendre els fenòmens socials. Tot intent d'explicació predictiva resta fora d'aquest paradigma.

Aquesta perspectiva implica un esforç de comprensió dels altres individus com a subjectes i pressuposa una certa capacitat d'empatia –facultat d'identificar-se amb l'altre, de sentir allò que l'altre sent. És a dir, es tracta de ser capaç de comprendre i experimentar els sentiments aliens a partir dels referents culturals de l'altre.

La comprensió de la conducta dels altres es pot examinar com un procés de tipificació pel qual l'actor aplica esquemes interpretatius apresos amb la finalitat de captar els significats d'allò que fa.

Característiques més importants d'una disciplina de coneixement	
1. És una disciplina teòrica.	Cal una teoria. Cal interpretar els fets i les dades de coneixement empíric dins un marc de referència teòric. Les teories tenen valor en la mesura que serveixen per a explicar els fets.
2. És una disciplina empírica.	Cal l'observació. La validesa de les suposicions i els enuncisats teòrics depèn de la seva base empírica. Intent que es fa de manera disciplinada. Cal una metodologia.
3. Es comprèn a si mateixa com a disciplina científica.	Per tant, aprofundeix en els instruments metodològics que són considerats com un mitjà, i no pas com una finalitat.
4. És lliure de valors.	En la mesura del possible, el científic social ha de reprimir els seus prejudicis. Cal ser el màxim d'objectiu. L'únic valor fonamental és el de la integritat científica.
5. Cal ser prudent i rigorós en l'ús de la terminologia.	Per massa imprecís no es pot utilitzar (directament) el llenguatge de cada dia. No cal, però, inventar un llenguatge nou.
6. Reflexió crítica.	Malgrat que alguns científics defensen el caràcter distant (no compromès) de la ciència, les ciències socials han de fer una reflexió crítica del món actual i donar resposta als problemes de societats avançades.

Per una mirada comprensiva

Imatge prototípica de les característiques de les disciplines de coneixement científic en l'àmbit de les ciències socials.

La sociologia comprensiva

Per a Weber, la sociologia és una ciència que intenta comprendre les **accions socials** per explicar-ne causalment el desenvolupament i els efectes. L'objecte de la sociologia comprensiva no és només explicar o descriure la realitat. La ciència implica un compromís prioritari en la comprensió de la realitat. L'objecte de les ciències socials és la comprensió de com han viscut i viuen els homes i quin ha estat i és el sentit que donen a la seva existència.

La sociologia com a estudi simultani de dues categories: d'una banda, els **motius de l'acció** (és a dir, de la intenció amb què l'actor l'emprèn), que tractarem de comprendre en la mesura de les nostres possibilitats, i de l'altra, les causes i les conseqüències reals de l'acció, que haurem d'explicar. El moment de la comprensió és essencial per a entendre el sentit subjectiu que la persona atribueix a allò que fa. El moment de l'explicació és igualment important si volem entendre les raons objectives que porten la persona a actuar com actua i les repercussions que aquesta acció seva comporta. Sovint hi ha un desajust considerable entre els mòbils subjectius que hi ha al darrere d'una determinada acció social i allò que en resulta objectivament en la pràctica. Per això, Weber parla de les conseqüències no intencionades de l'acció, l'anàlisi de les quals creu que ha de centrar l'atenció preferent del sociòleg.

En aquesta mateixa línia, Giddens (1987) afirma que en les ciències socials hi ha una doble hermenèutica, no només en la descripció teòrica de les dades, sinó en l'obtenció mateixa. És a dir, la comprensió d'un significat o d'una manifestació simbòlica no es pot aconseguir mitjançant l'observació, ja que exigeix la participació en el procés d'entendiment, i per tant, només es pot entendre des de dins.

Giddens planteja que els científics socials han de tenir en compte que el seu objecte d'estudi té unes característiques especials, sobretot perquè l'investigador no es pot separar, tal com pretenen els positivistes o neopositivistes, del seu objecte d'estudi. L'investigador estarà condicionat en la mateixa manera d'obtenir les dades i els mètodes, així com el marc teòric que fem servir per a recollir aquestes dades condicionarà les futures interpretacions i resultats de la investigació.

En l'àmbit de la recerca comunicativa s'ha posat l'accent en els processos tècnics de producció i difusió cultural des d'una perspectiva objectiva. Darrerament cal destacar també la importància dels estudis sobre l'apropiació i recepció cultural que assenyalen el protagonisme del públic. John B. Thompson (1998) fa servir el terme *apropiació* en relació amb el procés de comprensió i autocomprensió: apropiar-se d'un missatge consisteix a prendre'n el contingut significatiu i fer-lo propi, i per això entenem que la recepció dels productes mediàtics fonamentalment com un **procés hermenèutic**. Els individus que reben els béns simbòlics estan activament implicats en el seu desxiframent.

Els individus poden fer una lectura crítica i relativament selectiva dels continguts mediàtics. No és cert que els destinataris dels productes mediàtics siguin observadors passius: de fet, tot acte de consum implica un cert nivell de participació activa per part del receptor. Els estudis actuals de recepció posen de manifest que l'ús dels mitjans de comunicació s'inscriu dins d'altres pràctiques culturals quotidianes i que s'han de considerar en el seu context: ser un espectador no és senzillament ser un tipus de subjecte subjectiu determinat, sinó que implica estar en una situació de comunicació determinada, condicionada per les característiques pròpies del subjecte i pel seu entorn personal i social.

A partir de la introducció del paradigma comprensiu es comença a reconèixer la importància, dins de les ciències socials, de tractar la realitat d'una manera diferent de com l'havia tractada el positivisme. Evidentment hem fet una divisió analítica per a facilitar-ne l'anàlisi. El que en principi es va plantejar com la divisió dicotòmica entre dues maneres d'analitzar la societat, dues maneres

d'explicar-la i amb tècniques totalment oposades de recollida de dades (tècniques quantitatives i qualitatives) conforma actualment una realitat molt més complexa. Malgrat això, la importància del paradigma comprensiu radica en el fet que, per primera vegada, comença a donar-se importància a la investigació que busca el coneixement i les argumentacions de les pròpies persones implicades en els fets que s'han d'estudiar; això segurament fa que arribar a un coneixement objectiu sigui igualment difícil, perquè l'investigador està molt més implicat en la realitat que estudia, però no impossibilita arribar a un coneixement rigorós, precís, objectiu, i per tant científic, de la realitat que s'estudia.

En resum, podem dir que les ciències socials se separen de l'anàlisi que es pugui realitzar a les ciències naturals perquè han de superar el que Giddens anomena la **dobla hermenèutica**, atès que es dona un problema de comprensió no només en la descripció de les dades –mitjançant el llenguatge–, sinó en la mateixa obtenció de les dades –que ja sorgeix mitjançada simbòlicament.

Des de posicions que hem anomenat *positivistes* i *neopositivistes* es busquen explicacions de la realitat que s'associïn a la tradició científica que ha seguit el model de les ciències naturals aplicant el que s'ha anomenat *mètode científic*. Des d'aquestes postures es busca l'establiment de lleis generals causals que puguin explicar la realitat, que puguin donar raó de la realitat i que arribin, fins i tot, a predir els fenòmens. El concepte de *comprensió* s'ha associat a corrents que han buscat entendre o comprendre els fenòmens des de dins, perquè no és possible tractar els fets o fenòmens socials sense entendre'n la particularitat.

Es poden establir dues conclusions generals: la primera és que no es pot tractar la realitat social de la mateixa manera que els fets físics –això es relaciona amb la segona qüestió. La segona és que es poden elaborar explicacions des de les ciències socials i, a la vegada, adoptar una aproximació comprensiva, ja que no hem d'associar l'explicació a una manera determinada d'entendre la realitat. En cas contrari, es podria concloure que no són possibles els intents de tractar els fets socials a partir de lleis causals deterministes, encara que poguessin ser modificades amb la introducció de la probabilitat.

Activitat

Comenteu críticament el fragment de Schütz següent:

“Para una teoría de la acción, sin embargo, el punto de vista subjetivo debe ser mantenido en todo su vigor, ya que de lo contrario tal teoría pierde su cimiento básico: el elemento que remite al mundo de la vida y la experiencia cotidiana. Mantener el punto de vista subjetivo es la garantía única, pero suficiente, de que el mundo de la realidad social no será reemplazado por un mundo ficticio e inexistente construido por el observador científico.”

Schütz (1974)

3. Coneixement vulgar i coneixement expert. El rigor terminològic

Mientras que cualquier ciencia trata de establecer términos que tengan significados claros y específicos, el habla cotidiana es a menudo vaga e imprecisa. [...] Los investigadores deben alejarse de la imprecisión del lenguaje cotidiano, de tal forma que nuestros colegas científicos, nuestros estudiantes y el público en general, y nosotros mismos obviamente, tengamos una idea clara y exacta de lo que queremos decir.

L. Berkowitz (1996)

La qüestió terminològica és bàsica. Des d'una perspectiva científica, no és fàcil parlar de les coses que ens són molt properes. La "familiaritat" amb les realitats i amb els termes que es fan servir en el discurs ordinari és un dels principals obstacles epistemològics i un dels principals esculls que ha de vèncer el científic social. La terminologia és molt important en el cas de les ciències socials, precisament perquè s'ocupen de qüestions que ens són conegudes, i precisament perquè estem molt familiaritzats amb les institucions socials que ens envolten i en tenim una percepció imprecisa i sovint errònia (Berger, 1963).

La paraula és la matèria prima del discurs científic. Cal ser prudents, en el llenguatge comú cristal·litza tota una filosofia social i les mateixes categories científiques que es fan servir en ciències socials sovint estan "contaminades" amb categories del sentit comú.

Davant d'això, proposem establir una actitud de vigilància respecte de les nocions que provenen del llenguatge ordinari. El llenguatge de cada dia no es pot utilitzar irreflexivament per massa imprecís. L'anàlisi de l'ús lògic de les paraules ens permet escapar del tòpic, distanciar-nos dels prejudicis i les imatges que distorsionen la realitat dels fets. Cal dissipar la màgia semàntica de les paraules. Cal una anàlisi necessària per a redefinir les paraules comunes dins d'un sistema de nocions expressament definides i una crítica de les categories que la ciència pren del llenguatge comú.

Bourdieu creu que l'adopció del llenguatge ordinari implica l'acceptació inconscient de tota la filosofia social subjacent en els mots. Les ciències socials han de "conquerir tot allò que diuen a força d'anar en contra de les idees preconcebudes vehiculades pel llenguatge ordinari". Mentre l'autor francès planteja la necessitat de fer una ruptura radical entre el llenguatge científic i el llenguatge corrent, altres autors defensen que hi ha una continuïtat històrica entre el coneixement del sentit comú i el coneixement científic. Per exemple, Pérez Díaz (citar) considera que els objectes de pensament construïts pel científic han de fonamentar-se en els objectes de pensament construïts abans pel sentit comú. Això significa que no és necessari inventar una terminologia completament nova.

Alguns autors tenen la temptació d'inventar un llenguatge propi molt més científic (de caràcter gairebé esotèric) per a prendre distància del discurs del sentit comú. Nosaltres tenim la sensació que aquest discurs sovint intel·ligible actua com a mecanisme de defensa –la qual cosa ens recorda irresistiblement aquell personatge de Villalonga que “desaparegué pronunciant paraules tècniques, ni més ni menys que els calamars que es defensen escampant tinta” (Estruch i Cardús, 1984).

La complexitat terminològica no és, per si mateixa, garantia de científicitat. No és necessari, però, i en algunes ocasions podria semblar ridícul, inventar una terminologia científica completament nova.

3.1. La lluita contra els prejudicis

El científic social ha d'intentar conèixer i controlar els seus propis prejudicis. Aquesta és una de les primeres –i principals– lliçons que ha d'aprendre qualsevol persona que es vulgui dedicar a la investigació en una disciplina social.

Cal establir una presa de distància respecte dels prejudicis propis. El científic social ha de contenir els seus gustos i vèncer el disgust que li puguin provocar determinades realitats.

En ciències socials, el nostre bagatge teòric comporta molts paranys, ja que les idees que tenim es basen en molt bona part en les aparences immediates o en nocions preconcebudes. Sovint no són altra cosa que falses il·lusions i prejudicis. Treballar sobre aquestes premisses equivaldria a treballar damunt la sorra.

Actitud aristocràtica dels intel·lectuals davant de la cultura de masses

En molts intel·lectuals hi ha una mena de complex de superioritat cultural que fa que vegin amb menyspreu (i desconfiança) qualsevol manifestació nova de la cultura que s'aparta dels paràmetres de la tradició clàssica.

Pensem que el cinema va tardar molts anys a ser acceptat com una forma de cultura, encara que en el seu origen tenia una nul·la pretensió cultural.

Hi ha un recel força sistemàtic de molts intel·lectuals contra les noves formes de la cultura (i la cultura de la imatge), sobretot, i lògicament, en aquells gèneres que desconeixen i no controlen. Encara avui es dóna un paper i un estatut molt important a la música, la literatura i les arts plàstiques.

En el llibre *El sublim i el vulgar* es fa precisament una crítica de la visió estreta i de la consideració valorativa que molts intel·lectuals tenen del món de la cultura. Sembla que molts intel·lectuals, des d'una posició de certa superioritat, es resisteixen a acceptar i, fins i tot, intentar comprendre la realitat de la comunicació i la cultura mediàtica. Hi ha una colla de prejudicis –i no només en l'àmbit intel·lectual– que en dificulten la comprensió. Aquesta resistència a comprendre la situació actual explica la tendència a parlar de cultura en termes gairebé exclusivament de massificació, uniformització i vulgarització cultural. Quan es parla de cultura, es tendeix a parlar de Cultura amb majúscula –s'esmenta, per exemple, el món de l'òpera, la pintura o la poesia– i es desestimen, en canvi, la major part de manifestacions culturals que tenen una gran difusió i desperten molt d'interès en la nostra societat.

En la lluita contra els prejudicis i els tòpics, el científic ha de combatre la **il·lusió de transparència**, que és la creença que la realitat es pot conèixer fàcilment i de manera directa a partir dels nostres sentits. L'home tendeix a creure que la seva manera de ser és natural i que les coses són com les veiem o les sentim. En aprofundir en el coneixement de la realitat social constatem que les coses no sempre són el que semblen, o que les aparences enganyen. Els fets que habitualment tendim a considerar com a inqüestionables, deixen de ser-ho. El científic social fa una reflexió sobre uns temes que, o bé coneixem molt bé quotidianament, o donem per descomptats. Cal mantenir una actitud de reserva i de sospita davant de les interpretacions oficials i les versions extraoficials de la realitat.

La sociologia té l'objectiu següent:

“desemascarar les estructures més profundament amagades dels diversos mons socials que constitueixen l'univers social, així com els mecanismes que tendeixen a assegurar-ne la reproducció i la transformació.”

P. Bourdieu; L.W. Wacquant (1994)

Des de la perspectiva de les ciències socials, cal anar alerta contra aquesta percepció ingènua i equívoca de la realitat i mantenir una actitud de desconfiança envers els prejudicis que ens procuren una visió tòpica i simplista del món social.

La **reflexivitat** és una condició fonamental per a la pràctica intel·ligent de tota ciència que vulgui tenir en compte els condicionaments socials que determinen la seva manera de fer i la influència que aquests tenen en els resultats.

L'investigador estudia el que ja coneix: les institucions bàsiques i els seus mecanismes de funcionament “normal”. No és l'emoció de descobrir allò que desconeix, sinó de redescobrir el significat profund del que ja sabia, allò que ha de moure l'investigador. D'altra banda, no es pot deixar endur per l'afany de descobrir l'espectacularitat, el rar i exòtic. Per tant, allò que fa interessant una investigació en l'àmbit social no és pas l'espectacularitat o l'exotisme del seu objecte d'estudi, sinó al contrari, el fet de poder trobar l'espectacularitat en allò que és més “normal”.

Ja ens ho adverteix Berger quan ens diu que l'emoció de la descoberta:

“no és l'emoció de trobar-se amb allò que és perfectament desconegut, ans més aviat l'emoció de descobrir que allò que ja ens era conegut canvia radicalment de significat.”

Berger (1986)

En definitiva, es tracta d'apropar-se a l'objecte d'estudi:

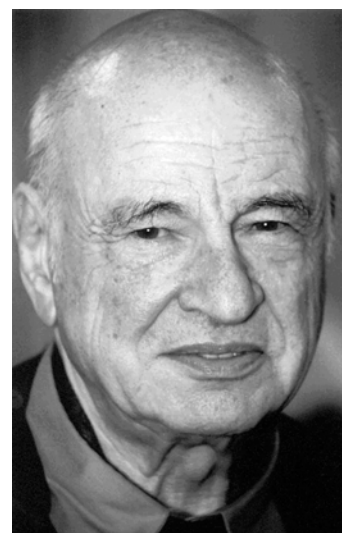
“amb una actitud que combina tant la distància com la familiaritat, tant l'explicació com la comprensió, tant l'esperit crític com aquella ingenuïtat que et permet una actitud oberta i receptiva.”

Grial i Urgell (2002)

3.2. Coneixement expert i coneixement profà

Hi ha un dèficit democràtic creixent causat per part dels experts, especialistes i tècnics d'un nombre creixent de problemes vitals.

Edgar Morin

Edgar Morin

En la fase actual de la nostra societat, anomenada per alguns *segona modernitat* (Giddens, 1993), la legitimació de la ciència com a institució i com a forma de coneixement passa per la desmonopolització del coneixement expert. Aquest fet s'està produint en dos nivells: per una banda, desmonopolització del coneixement científic dins de la institució perquè, de la mateixa manera que en altres institucions socials, la seva supervivència passa per la seva democratització. I, per una altra banda, la desmonopolització de la ciència en relació amb el coneixement d'uns quants perquè l'objectivitat i el rigor científics depenen cada vegada més de la intersubjectivitat.

Per a autors com Beck (1998), la societat civil té actualment un paper molt important en la demanda de més transparència en l'actual estructura opaca que la ciència conforma. En la mateixa línia se situen altres teòrics de les ciències socials com Giddens o Habermas.

De fet, Beck (1997 i 1998) distingeix un tipus de pràctica científica que és restringida pels seus mites de rigorositat, precisió i objectivitat absolutes, d'una altra, que anomena *discursivitat pública de l'experiència*, que problematitza els descobriments, els mètodes i les finalitats de la primera, i crea controvèrsia i debat continu. Un tipus de ciència és especialitzat, complex i dependent de la metodologia; l'altre, comporta un tipus de coneixement orientat als fonaments i errors fonamentals.

“El objetivo debería ser confrontar, en el sentido de Popper, la estrechez de miras de la precisión de la ciencia de laboratorio a la estrechez de miras de la precisión de la conciencia cotidiana y los medios de comunicación de masas, y viceversa.”

Beck (1997)

Per a aquest autor, caldria recuperar la idea de les formes o fòrums productors de consens entre els diferents àmbits que intercedeixen en qualsevol aspecte social: indústria, política, població i ciència. Per tot això, proposa una sèrie de punts: en primer lloc, la desmonopolització del coneixement expert abans esmentada. En segon lloc, la conveniència d'obrir el cercle d'opinió i consulta, no pas per les consideracions dels experts, sinó per criteris de rellevància social. En tercer lloc, una obertura de l'estructura de decisions. En quart lloc, l'obertura del debat a tots els participants i que no siguin simplement receptors d'una decisió ja presa per experts en el tema –és a dir, crear una veritable opinió pública. Per acabar, la canalització i formalització dels procediments per portar a terme tots els punts anteriors.

“Las probabilidades de lograr y ampliar esto serán tanto mayores cuanto menos se mencione siquiera el antiguo orden, racionalmente instrumental, según el cual la tarea de los especialistas es ilustrar al público profano.”

Beck (1997)

Aquests posicionaments no plantegen pas que la ciència deixi de tenir el rigor epistemològic, teòric o metodològic que li és inherent i que conforma la mateixa idiosincràcia dels discursos científics, sinó que es tregui la màscara de solemnitat i d'una certa aura que la revesteix de certes connotacions esotèriques més semblants a aquell tipus de coneixement que la ciència teòricament substituïa i que conformava el pensament mític o religiós.

No cal ni dir que aquesta opacitat de la ciència, a més d'establir una distinció rígida entre els iniciats i els no iniciats, i de provocar l'allunyament dels darrers, abonaria el terreny perquè sorgissin relacions especials de poder i de dependència entre la ciutadania i els experts.

Com a resum d'aquest tema hauríem d'assenyalar alguns elements importants. En primer lloc, la necessitat de precisar els conceptes i els termes que s'utilitzen en un discurs científic ens donaran un caire de rigor, encara que la complexitat terminològica no és per si mateixa garantia de científicitat. En segon lloc, hem de vigilar davant de les percepcions ingènues, que molt sovint formen part del mateix bagatge de l'investigador –és a dir, s'ha de desconfiar dels prejudicis que ens donen una visió massa simplista i tòpica de la realitat social. Finalment, hem de saber incorporar els discursos del saber comú i trencar la barrera dels experts, com a garants de la científicitat i d'un poder innat. Els investigadors hem de poder argumentar amb criteris científics, i és aquest fet el que ens donarà una certa comprensió i un coneixement més acurats dels temes que tractem. Hem de saber incorporar totes les veus, si estan basades en els millors arguments, sense mirar les etiquetes pre-establertes que ens atorguen un poder per sobre de les altres persones.

Activitat

Reflexioneu sobre les implicacions que tindria per a la ciència la incorporació de les veus dels ciutadans, els grups socials o els moviments en diferents processos de la construcció del coneixement científic. Quines implicacions institucionals, polítiques o ètiques tindria per a la investigació social una crítica de la cultura de l'expert?

4. La perspectiva del coneixement. El repte de la interdisciplinarietat

Cuando el saber se especializa, crece el volumen total de la cultura. Ésta es la ilusión y el consuelo de los especialistas. ¡Lo que sabemos entre todos! ¡Oh, eso es lo que no sabe nadie!

Antonio Machado

4.1. La interdisciplinarietat com a garantia de rigor del coneixement científic

La primera virtut d'un investigador social és la curiositat que l'empeny a anar més enllà del seu camp específic. Aquesta actitud d'obertura significa posar en qüestió les fronteres convencionals i arbitràries que separen les actuals disciplines de coneixement social.

La ciència moderna tendeix a l'especialització. Malgrat això, la hiperespecialització –com diu Morin– impedeix veure tant la globalitat (perquè la fragmenta en parcel·les) com el que és essencial (perquè ho dissol). “L'evolució de les ciències en disciplines no solament ha portat els avantatges de la divisió del treball, sinó també els inconvenients de la superespecialització, la compartimentació i la divisió del saber. No només ha produït coneixement i claredat, sinó també ignorància i ceguesa” (Morin, 2001). El mateix autor apunta que “darrere del repte de la globalitat i de la complexitat se n'amaga un altre: el de l'expansió incontrolada del saber”.

El creixement ininterromput del coneixement basteix una gegantina torre de Babel que rebruny de llenguatges discordants. La torre ens domina perquè no podem dominar els nostres sabers.

Deia T.S. Eliot:

“¿Dónde está la vida que hemos perdido en el vivir?
¿Dónde está la sabiduría que hemos perdido en el conocimiento?
¿Dónde está el conocimiento que hemos perdido en la información?
¿Dónde está la información que hemos perdido en los datos?”

T.S. Elliot, “The Rock”

Les barreres que separen els distints camps de coneixement sovint són arbitràries i poden comportar l'abandonament d'una sèrie de temes o territoris que són terra de ningú o que poden generar disputes inútils i estèrils entre disciplines.

Alguns autors són contraris a les fronteres en l'àmbit del coneixement social:

“Mai no he parat de lluitar contra les fronteres arbitràries entre la sociologia i l'etnologia, la sociologia i la història, la sociologia i la lingüística, la sociologia de l'art i la sociologia de l'educació, la sociologia de l'esport i la sociologia política, etc., que són pura conseqüència de la reproducció escolar i que no tenen cap fonament epistemològic.”

P. Bourdieu; L.W. Wacquant (1994)

D'altra banda, hi ha el perill de caure en una visió reduccionista de la realitat. El reduccionisme comporta reduir la perspectiva global de la societat a un sol punt de mira, com si des d'aquest punt es pogués obtenir una idea global.

Empès per una passió intel·lectual sorprenent, i sovint desmesurada, Bourdieu “advocava per una ciència social unificada”, capaç de trencar les fronteres convencionals que separen aquestes especialitats. Aquestes divisions són autèntics “obstacles socials i epistemològics per a la construcció del coneixement científic” (Vázquez, 2002).

Malgrat les pretensions d'alguns autors, som conscients de la parcialitat del pensament social. L'economia, la història o la teoria de la comunicació mai no ens donaran una explicació global i sempre podrà enriquir-se amb l'aportació d'altres perspectives de coneixement.

Com tota perspectiva de coneixement científic, el pensament social representa una mirada particular, un punt de vista determinat. No és l'únic possible, ni necessàriament el millor de tots.

4.2. La parcialitat del coneixement científic

Caracteritzar qualsevol perspectiva del coneixement científic subratllant-ne la parcialitat no és simplement un exercici de modèstia, sinó de lucidesa (Estruch, 1998). El reconeixement de la parcialitat del propi punt de vista equival a una reivindicació de la necessitat d'una aproximació pluridisciplinària o interdisciplinària als fenòmens socials. Per a intentar tenir una explicació global és important que ens enriqueim amb les diferents aportacions que ens poden donar aproximacions a una mateixa temàtica des de disciplines com la sociologia de la comunicació, la història o l'economia.

“Historiadors, economistes, psicòlegs, antropòlegs i sociòlegs estudiem la mateixa realitat única i comuna a tots. Allò que ens diferencia és precisament l'angle en el qual estem situats a l'hora de contemplar aquesta realitat [...]. Però en comptes de veure en l'altre un invasor potencial del meu territori, aprenc a veure-hi algú que des de la seva perspectiva aporta punts de vista complementaris al meu, perquè tot punt de vista és per definició parcial.”

Estruch, citat a Cardús (1998)

En un principi, molts camps de coneixement com, per exemple, la comunicació social, han estat objecte d'incursions de teòrics provinents d'altres camps

o disciplines com la sociologia, psicologia, lingüística, etc. Amb el temps, però, la teoria de la comunicació ha assolit un cert grau d'autonomia. Les disciplines de coneixement científic assoleixen l'estatut d'autonomia quan han definit un objecte d'estudi i una metodologia apropiades de coneixement.

La principal qualitat d'un investigador social és la curiositat. La curiositat, però, no comporta que hom ho pugui saber tot. La metodologia de recerca, com explica Quivy (1997), és un procés que requereix la cooperació de diversos especialistes. És per això que es demana un tipus d'aproximació interdisciplinària.

La televisió

La televisió és, en efecte, el centre de molts estudis i reflexions; continua essent un obscur i difícil objecte de coneixement. Segons Francesco Casetti i Federico di Chio (1999), és un objecte de recerca complex i elusiu. Les seves múltiples cares fa que es pugui analitzar també des de múltiples perspectives. La seva complexitat reclama una pluralitat d'enfocaments i aproximacions metodològiques per analitzar-la en profunditat. L'estudi de la televisió requereix un tipus d'aproximació de caire interdisciplinari que respon a la voluntat de posar en comú diverses visions i perspectives que permeten una aproximació més profunda i plural.

Activitat

Investigueu com s'ha tractat el tema de la televisió des de diferents disciplines (comunicació, sociologia, educació, psicologia, etc.).

La noció d'**imaginació sociològica** de C.W. Mills expressa aquest esperit d'obertura i profunditat espirituals. La imaginació social serveix per a comprendre el sentit de la nostra vida en el marc social en què ens toca viure. Així, les músiques que ens fan vibrar més són les músiques que probablement han marcat tota la nostra generació. Les seves lletres reflecteixen l'esperit del nostre temps. Les imatges de l'atemptat de les Torres Bessones de l'11 de setembre de 2001 són unes imatges que ens han colpit personalment, però també han convulsionat tots els ciutadans d'un món globalitzat.

“[La imaginació sociològica] és la capacitat de passar d'una perspectiva a l'altra: de la política a la psicologia [...]. La imaginació sociològica és la capacitat d'abastar des de les transformacions més impersonals i més remotes fins a les dimensions més íntimes de l'ésser humà, i de saber veure les relacions que hi ha entre les unes i les altres.”

C.W. Mills (1987)

De la mateixa manera que estudiar història ens permet entendre la història del nostre poble al llarg del temps, la imaginació sociològica permet comprendre la història de la nostra vida i situar la nostra biografia personal en el context de la història del nostre temps. Serà de vital importància que en els estudis de comunicació tinguem una perspectiva àmplia i puguem incorporar nocions i teories de diferents disciplines que influeixen directament en l'àmbit de la comunicació. La interdisciplinarietat és un procediment que donarà als nostres treballs científics més rigor, seriositat i objectivitat.

5. Ciència, ideologia i poder. El caràcter pragmàtic del coneixement

Les ciències socials van néixer per abordar sistemàticament una sèrie de temes que eren i són causa de neguit o malestar social i per intentar donar resposta i solució a determinats problemes. Tanmateix, en la comunitat científica hi ha una discussió entre els que reconeixen el compromís pragmàtic del coneixement i els que demanen un distanciament del científic respecte dels problemes del seu temps.

La posició del científic oscil·la entre els que afirmen obertament el compromís polític del coneixement i els que en defensen el distanciament epistemològic, entre els que aposten per la vocació normativa i els que creuen en la concepció positiva del coneixement.

5.1. La ciència compromesa

Karl Marx va encapçalar una concepció clarament compromesa de la ciència. El marxisme implica un determinat model d'interpretació del món a partir del conflicte i proposa –lluny d'una pretesa neutralitat axiològica o valorativa– la unió de la teoria i la praxi. El coneixement implica un compromís pràctic amb el món: és a dir, es tracta de conèixer la realitat per a transformar-la (o fer-la real).

Com diu la coneguda sentència de les *Tesis sobre Feuerbach*:

“Els filòsofs no han fet altra cosa que interpretar el món de diferents maneres; el que cal és transformar-lo.”

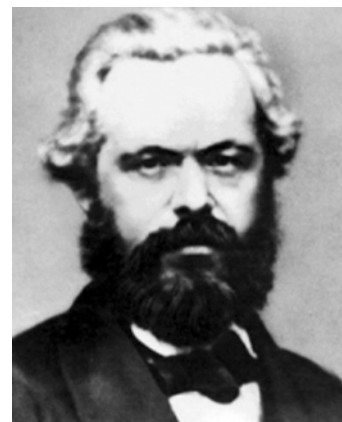
Marx i Engels (1969)

Malgrat que Marx va consagrar la seva vida a la reflexió i l'estudi, la seva postura és molt clara: manté una concepció instrumental del coneixement científic al servei, en aquest cas, de la causa revolucionària. Tanmateix, pensem que no és bo que la ciència es deixi instrumentalitzar, sinó que ha de conservar el principi d'autonomia.

Com assenyala Bourdieu, una ciència útil, o que vol ser útil, es posa al servei de qualsevol poder:

“Demandar de la sociologia que serveixi per a alguna cosa, és sempre una manera de demanar-li que serveixi el poder. Quan en realitat, la seva funció científica és comprendre el món social, començant pel poder.”

Bourdieu (1980)

Karl Marx

En una línia semblant, J. Estruch i S. Cardús en defensen un cert distanciament. Tot acte de comprensió humana demana renunciar prèviament a l'acció i, en conseqüència, obliga a fer una suspensió del judici sobre els fets que s'estudien.

“Des de la nostra perspectiva, la utilitat real de la ciència rau en la seva inutilitat aparent; la seva utilitat profunda radica precisament en la seva no utilitat immediata: en el seu no deixar-se utilitzar, manipular o instrumentalitzar, per tal d'esdevenir un instrument de manipulació.”

Estruch i Cardús (1984)

El comportament de Bourdieu (i de molts científics) no és coherent. Els darrers anys de la seva vida, aquest autor abandona el distanciament científic i es compromet políticament amb la causa dels marginats i els que no tenen veu social.

De tota manera, pensem que es pot fer teoria i investigació sense que aquestes siguin una articulació ideològica o del poder i que estiguin compromeses amb la realitat social. Beck, per exemple, insisteix que les concepcions teòriques dominants en l'àmbit científic afirmen que aquest no pot incorporar judicis de valor a la lògica de la racionalitat. L'àmbit científic només proporciona informacions, descripcions o explicacions neutrals que serveixen com a fonament de decisió imparcial per a interessos variats, però la decisió sobre qui decideix les dades, com o quan les causes, o com s'interpreten els problemes són decisions gens neutrals.

Aquestes aportacions de compromís amb la realitat no han estat només presents en la investigació social des de posicions revolucionàries, sinó que hi ha una llarga tradició d'investigació compromesa amb la realitat que s'estudia.

Per exemple, Dewey ens diu:

“la única garantía de la investigación imparcial y desinteresada es la sensibilidad social del investigador ante las necesidades y los problemas de los hombres con los que se encuentra asociado.”

Dewey (1993)

Per a aquest autor, el filòsof social, en lloc de viure “en els seus conceptes i teories i per a aquests”, hauria d'ajudar les persones a resoldre els seus problemes en el terreny del concret, subministrar teories que els puguin servir i que es puguin posar a prova en projectes de “reforma”. Per a Dewey, els objectius i el contingut d'una filosofia “reconstruïda” han de sorgir de les pressions i demandes que s'originen en la vida social en què una teoria social concreta sorgeix. Per tant, els problemes específics de qualsevol disciplina social es modifiquen en relació amb els canvis que es produeixen en la societat.

“Que la tarea característica, los problemas y la materia de la filosofía surgen de las presiones y reacciones que se originan en la vida de la comunidad misma en que surge una filosofía determinada y que, por tal razón, los problemas específicos de la filosofía varían en consonancia con los cambios que se producen constantemente en la vida humana,

los que, en determinados momentos, dan lugar a una crisis y forman un recodo en la historia de la humanidad.”

Dewey (1993)

Podem dir, per tant, que la metodologia hauria de posar-se al servei de la connexió real entre la teoria i la pràctica. No és possible una bona teoria que no estigui vinculada a una pràctica, ni bones pràctiques que no tinguin una teoria al darrere. Investiguem per conèixer científicament la realitat social, ja que la **interpretació** i la **comprensió del significat** són dos trets fonamentals de l'acció social mateixa.

5.2. La curiositat ociosa

A *El polític i el científic* Weber posa de manifest l'estret lligam que hi ha entre la ciència i la política, però reivindica l'autonomia del camp científic.

“Un camp molt autònom, el de les matemàtiques, per exemple, és un camp en el qual els productors no tenen altres clients que els seus competidors, els que haurien pogut fer en lloc d'ells la descoberta que presenten (el meu somni és que la sociologia es convertís en això, però desgraciadament tothom hi vol ficar el nas [...]). Per conquistar l'**autonomia** és necessari construir aquesta torre d'ivori dins la qual la gent es jutja, es critica, es combat fins i tot, però amb coneixement de causa; hi ha enfrontament, però amb armes, amb instruments científics, amb tècniques, amb mètodes.”

Bourdieu (1996)

Per això, Weber proposa distingir l'actitud del polític –que és un home compromès amb l'acció i la transformació immediata de la realitat– i l'actitud del científic –que pren distància i es preocupa fonamentalment per la comprensió del món. El **científic social** pot comprometre's (pot, per exemple, ser un revolucionari), però per damunt de tot, la ciència social és una eina que serveix per a la comprensió del món social. El seu compromís és principalment amb la “veritat”. La seva obligació professional és dir les coses pel seu nom.

La majoria de professions liberals tenen com a model la consulta mèdica o jurídica que donen respostes puntuals a problemes puntuals. La tasca del científic social és, en aquest sentit, molt més difícil, ja que la realitat és complexa i el seu poder i capacitat d'intervenir-hi és molt limitat. El científic social pot fer un bon diagnòstic, però difícilment podrà aplicar teràpies. El problema de l'aplicació dels coneixements científics és una qüestió crucial (de la qual el científic difícilment es pot sostreure), però no és pas una qüestió científica, sinó que és una qüestió ètica.

Glossari

ciència *f* Coneixement del món segons la facultat de la raó, mitjançant l'observació i la constatació empírica d'hipòtesis i teories sobre les dades que ofereix el món.

cientisme *f* Ideologia que es fonamenta en el supòsit que la ciència és l'únic saber autèntic, que és capaç de resoldre totes les qüestions teòriques i pràctiques proposades de manera racional i que cal confiar-hi tots els assumptes humans per a obtenir-ne una bona direcció. El cientisme equipara l'experiència científica amb la totalitat de l'experiència humana i pretén que el mètode científic és l'únic capaç de resoldre els problemes de l'existència. Tendència a ampliar els mètodes d'investigació i el model epistemològic de les ciències naturals a les ciències de l'home, el principal pressupòsit de la qual és la neutralitat ideològica del científic social i la possibilitat d'aconseguir, en l'àrea de les ciències humanes, el mateix tipus d'objectivitat que en les ciències experimentals.

comprensió *f* Acte d'interpretació dels fenòmens històrics, socials, individuals i econòmics que consisteix a situar-se mentalment en la posició dels subjectes, associar-se als seus sentiments i adoptar la seva representació personal dels fets. *Verstehen*, en la terminologia de Weber.

epistemologia *f* branca de la filosofia que tracta dels mètodes, els fonaments i el valor del coneixement.

imaginació sociològica *f* perspectiva que capacita l'individu a comprendre el món social a partir de la interrelació entre la biografia personal i la història compresa en el marc de l'estructura social. La imaginació sociològica implica l'aplicació del pensament creatiu a la formulació de preguntes i de respostes sobre el món social.

intersubjectivitat *f* Caràcter de la consciència de l'home com a ésser essencialment social, pel qual té la capacitat de compartir una mateixa percepció subjectiva de determinades accions socials.

neutralitat *f* Regla metodològica que pretén aconseguir una ciència que controli els propis valors de partida en el camp de la investigació.
sin.: neutralitat valorativa

neutralitat valorativa *f* *Vegeu* neutralitat.

positivisme *m* Doctrina que propugna l'aplicació del mètode experimental a les ciències humanes a partir de la base que les dades dels sentits són la font fonamental i pràcticament exclusiva de tot coneixement. El positivisme planteja que hi ha el mètode científic (unitat metodològica) que s'aplica a diversos fragments de la realitat. Es diu que cada ciència humana abraça una part de l'estudi de la societat (com si es tractes d'un pastís). El positivisme, la teoria en tot cas, expressa les lleis que es deriven de l'observació directa. *Positiu* vol dir que 'cal detectar els fets tal com són'. Es pretén que les xifres de la realitat canten.

reflexivitat *f* Consciència que es té que tota forma de coneixement –fins i tot la sociologia– està condicionada per unes circumstàncies històriques i socials determinades. El coneixement és, doncs, un producte social. La sociologia del coneixement estudia precisament les condicions socials del saber.

Bibliografia

Cardús, S. (coord.) (1999). *La mirada del sociòleg*. Barcelona: Edicions de la Universitat Oberta / Proa.

Echeverría, J. (1999). *Introducción a la Metodología de la Ciencia. La filosofía de la ciencia en el siglo XX*. Madrid: Cátedra.

Quivy, R.; Campenhoudt, L.V. (1997). *Manual de recerca en ciències socials*. Barcelona: Herder.

